

Audronė VEILENTIENĖ
Kauno technologijos universitetas

Vytauto Didžiojo universitetas nacių okupacijos metais ir antinacistinė rezistencija

Santrauka. 1941 m. liepos 3 d. Laikinoji vyriausybė, kurioje buvo nemažai Universiteto dėstytojų, grąžino universitetui Vytauto Didžiojo vardą. Visi vadovai, paskirti Sovietų valdžios, buvo atleisti iš Universiteto. Vokiečių okupacinė valdžia taip pat pareikalavo atleisti žydų tautybės dėstytojus, pašalinti žydų ir lenkų tautybės studentus. Žydų tautybės dėstytojai ir studentai netrukus pateko į Vilijampolėje įkurtą getą. Lietuviai inteligentai išgelbėjo nemažai žydų, tarp kurių buvo ir kelios žydų dėstytojų šeimos.

1943 m. kovo 17 d. okupacinė kariuomenė užėmė beveik visus Universiteto rūmus, studijos buvo nutrauktos. Vis dėlto paskaitos vyko kitose patalpose, buvo išduodami baigimo diplomai, o dėstytojams mokamos algos už mokslinį darbą. Prie tuo metu veikusių vakarinės mokyklos – Suaugusiųjų instituto – dalis dėstytojų organizavo medicinos kursų ir Aukštesniąją technikos skyrių, kuriuose nelegaliai buvo dėstoma universiteto pirmųjų kursų programa.

Nacių okupacijos metais Lietuvoje vyko įvairių formų masinis antinacistinis pasipriešinimas, pasireiškęs pilietinio nepaklusnumo akcijomis ir pagrindinės spaudos gausumu, veikė daug lietuviškų antinacinių pasipriešinimo organizacijų, kuriose dalyvavo Universiteto dėstytojai ir studentai. Visų jų tikslas – Lietuvos nepriklausomybės atgavimas karo pabaigoje. Nacistinės Vokietijos administracijos keturis kartus skelbta mobilizacija į SS dalinius nepavyko. Prie to prisidėjo lietuvių pagrindžio veikla. Okupacinė nacistinės Vokietijos valdžia juto, kad ryžtingam pasipriešinimui vadovauja lietuvių inteligentija, todėl 1943 m. kovo 16 d. vokiečiai suėmė 46 įkautus – mokslininkus, profesorius, visuomeninių ir politinių organizacijų atstovus, dvasininkus – ir išvežė juos į Štuthofo koncentracijos stovyklą.

Reikšminiai žodžiai: Vytauto Didžiojo universitetas, nacių okupacija, antinacistinė rezistencija.

Įvadas

Nacių okupacijos metai Vytauto Didžiojo universitetui (toliau – VDU), kaip ir kitoms Lietuvos aukštosioms mokykloms, buvo ypač sudėtingi: okupacinė valdžia varžė pirmakursių priėmimą, suiminėjo dėstytojus ir studentus, užiminėjo universiteto pastatus, kėsinosi uždaryti universitetą. 1943 m. kovo 17 d. paskelbė apie visų aukštųjų mokyklų uždarymą, tačiau oficialaus sprendimo nebuvo. Nacių okupacijos metais VDU, nežiūrint įvairių suvaržymų ir represijų, buvo skaitomos paskaitos, ginami diplominiai darbai, dirbamas mokslinis darbas, be to, universitetas buvo reikšmingas antinacinės rezistencijos židinys. Ši tema Lietuvos istoriografijoje nėra išsamiai tyrinėta. Apie tai kalbama monografijose, kuriose aprašoma nacių okupacija Lietuvoje bei Lietuvos aukštųjų mokyklų istorija. Monografijos, kuriose rašoma apie Kauno politechnikos instituto ir Kauno technologijos universiteto istoriją¹, padėjo nustatyti universiteto padalinių raidos pokyčius, išsiaiškinti kai kurių dėstytojų biografijos detales ir likimus. Pavyzdžiui, Lino Jašinausko monografija padėjo atskleisti universiteto vadovybės pastangas, siekiant, kad jis nebūtų uždarytas². Arūno Bubnio monografija³ padėjo suprasti nacių okupacinės valdžios įstaigų veiklą ir metodus, A. Rukšos straipsnis – universiteto veiklos sunkumus okupacijos sąlygomis⁴. Prof. Romualdo Baltrušio knyga, skirta prof. Antanui Purėnui, suteikė informacijos apie dėstytojų atleidimus iš universiteto prasidėjus nacių okupacijai⁵. Informacijos apie antinacinę rezistenciją VDU rasta Kęstučio Kasparo knygoje, skirtoje Lietuvos laivės armijos veiklai⁶, Mindaugo Bloznelio straipsnyje apie ateitininkų korporacijos „Grandis“ veiklą⁷ ir Valdemaro Klumbio straipsnyje apie kultūrinę antinacinę rezistenciją⁸. Kai kurių dėstytojų ir darbuotojų veiklą nacių okupacijos metais padėjo atkurti jiems skirtos knygos⁹.

¹ M. Martynaitis, *Kauno Antano Sniečkaus politechnikos institutas*, Mokslas, 1979; *Nuo Aukštųjų kursų Kaune iki Kauno technologijos universiteto 1920–1997*, sud. prof. habil. dr. Algirdas Matukonis, Kaunas, 1997.

² L. Jašinauskas, *Lietuvos švietimas nacių okupacijos metais (1941–1944)*, Vilnius, Edukologija, 2008.

³ A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, Vilnius, 1998.

⁴ A. Rukša, Lietuvos Vytauto Didžiojo universitetas, *Aidai*, 1968, kovas, nr. 4.

⁵ R. Baltrušis, *Profesorius Antanas Purėnas*, Kaunas, Technologija, 2008.

⁶ K. Kasparas, *Lietuvos laivės armija*, Kaunas, 2002.

⁷ M. Bloznelis, Studentų technikų ateitininkų korporacija „Grandis“, *Kauno istorijos metraštis*, 2006, nr. 7.

⁸ V. Klumbys, Generalinė repeticija: kultūrinė antinacinė rezistencija Lietuvoje, *Lietuvos istorijos studijos*, nr. 12, p. 49.

⁹ J. Gimbutas, *Jonas Šimoliūnas – inžinierius, valstybininkas, profesorius*, M. Morkūno spaustuvė, 1988; *Antanas Mildažis ir artimiausi jo bendražygiai*, par. Milda Mildažytė-Kulikauskienė, Kaunas, 2005; J. Stražnickas, *Žygis. Steponas Kairys – inžinierius, mokslininkas, kūrėjas*, Kaunas, Technologija, 1999.

Tyrimui naudota publikuota ir archyvinė medžiaga bei to laikotarpio periodiniai leidiniai. Pagrindiniai archyviniai šaltiniai – Lietuvos centrinio valstybės archyvo VDU fonde (nr. 631) saugomi archyviniai dokumentai tokie kaip rektoriaus prof. Julijono Gravrogko raštai Švietimo vadybai, generaliniam tarėjui ir generaliniam komisarui, fakultetų tarybos posėdžių protokolai, ataskaitos, statutas ir kt. padėjo ištirti universiteto veiklą ir jos suvaržymus. Moko-mojo personalo atleidimai karo pradžioje nustatyti iš archyvinių prof. Antano Purėno asmens bylos dokumentų, saugomų Kauno technologijos universiteto archyve¹⁰. Ateitininkų veikla nacių okupacijos metais atskleista remiantis Jono Algirdo Antanaičio atsiminimais¹¹, informacijos apie dėstytojų ir studentų dalyvavimą antinacinėje rezistencijoje aptikta Adolfo Damušio atsiminimuose¹². Lietuvos Laikinosios vyriausybės posėdžių protokolai padėjo nustatyti VDU pavadinimo sugrąžinimo ir veiklos pokyčių juridinius aspektus¹³.

Šiuolaikinėje istoriografijoje daroma istorinė klaida, kad 1943 m. kovo 17 d. naciai uždarė VDU, kaip ir kitas Lietuvos aukštąsias mokyklas, tačiau archyviniai šaltiniai rodo, kad oficialaus sprendimo uždaryti universiteto nebuvo, nors jo veikla buvo varžoma, dalis pastatų užimta, tačiau universitetas veikė. Ši klaida yra ideologinio pobūdžio, sovietinės istoriografijos palikimas, nes sovietų okupacijos metais reikėjo pabrėžti SSRS „dosnumą“ Lietuvos liaudžiai: okupantai naciai uždarė universitetą, o „išvaduotojai“ sovietai – atidarė. Šiame straipsnyje bandysime ištaisyti istoriografinę klaidą, pateikdami naujų šaltinių. Manome, kad straipsnis prisidės prie Lietuvos aukštojo mokslo istorijos ir antinacinės rezistencijos tyrimų.

Darbo tikslas – atskleisti Vytauto Didžiojo universiteto veiklą nacių okupacijos metais ir pristatyti universiteto bendruomenės dalyvavimą antinacinėje rezistencijoje.

Tikslui pasiekti keliami šie uždaviniai:

1. Išanalizuoti Vytauto Didžiojo universiteto veiklą 1941–1943 m., atskleisti nacių okupacinės valdžios siekius uždaryti universitetą ir akademinės bendruomenės pastangas to išvengti.
2. Išnagrinėti universiteto bendruomenės dalyvavimą antinacinėje rezistencijoje ir parodyti nacių okupacinės valdžios represijas ir suvaržymus.

¹⁰ 1941 07 10 Lietuvos Laikinosios vyriausybės švietimo ministro, einančio ministro pirmininko pareigas, J. Ambrazevičiaus įsakymo nr. 21 nuorašas, A. Purėno asmens byla, *KTU archyvas*, ap. 3P, b. 472, l. 100.

¹¹ M. Pavlova, Jono Algirdo Antanaičio atsiminimai, *Vytauto Didžiojo universiteto studentų technikų vyrų korporacijos „Grandis“ veikla 1932–1944 m.* (lauko tyrimų praktikos darbas), Kaunas, 2002.

¹² A. Damušis, Lietuvių pagrindis vokiečių saugumo policijos dokumentuose, *Į Laisvę*, 1983, nr. 88, p. 68.

¹³ *Lietuvos laikinosios vyriausybės posėdžių protokolai*, Vilnius, 2000.

Vytauto Didžiojo universiteto veikla 1941–1943 m.

Paskelbus Lietuvos nepriklausomybę vokiečiams dar neužėmus Lietuvos Vokietijos politinė vadovybė atsidūrė keblioje padėtyje: faktiškai vokiečių kariuomenė įžengė į išsivadavusią nuo sovietų Lietuvą. Tai visiškai neatitiko vokiečių planų. Nors birželio 25 d. į Lietuvą įžengę vokiečiai Laikinosios vyriausybės nepripažino, tiesioginių ryšių su ja nepalaikė, tačiau ribotai veikti, bent iš pradžių, netrukdė: okupacinėms pajėgoms buvo paranku turėti veikiančią administraciją, kadangi teko spręsti maisto tiekimo, kariuomenės aprūpinimo, logistikos ir panašias problemas. Laikinosios vyriausybės švietimo ministru, einančiu ministro pirmininko pareigas, buvo prof. Juozas Ambrazevičius Brazaitis, pramonės ministru – doc. Adolfas Damušis. Laikinoji Vyriausybė 1941 m. liepos 3 d. posėdyje nutarė, kad visos švietimo įstaigos vadovaujasi statutais ir įstatymais, galiojusiais iki 1940 m. birželio 15 d.¹⁴ Tuo nutarimu ji atkūrė Vytauto Didžiojo universiteto darbą.

Iš Universiteto nuo liepos 10 d. „savo noru“ buvo atleistas sovietų valdžios paskirtas rektorius prof. Antanas Purėnas, prorektorai Vladislovas Jakovickis ir Vladas Lašas, Medicinos fakulteto dekanas Jonas Šopauskas, prodekanas Bronislovas Sidaravičius, Statybos fakulteto dekanas Steponas Kolupaila, prodekanai Juozas Gabrys ir Juozas Indriūnas, Technologijos fakulteto dekanas Paulius Slavėnas, prodekanas Jonas Janickis bei Universiteto sekretorius Vytautas Klimavičius¹⁵. Vokiečių okupacinė valdžia taip pat pareikalavo atleisti žydų tautybės dėstytojus, pašalinti žydų ir lenkų tautybės studentus. Švietimo ministro J. Ambrazevičiaus įsakymu 1941 m. liepos 28 d. iš Universiteto atleistas 31 asmuo: tarp jų žydų tautybės dėstytojai Dovydas Michelis, Anatolis Rozenbliumas, Lazeris Gutmanas, Bernardas Šulgaseris, totorius Osmanas Achmatavičius, rusai Jonas Janickis ir Andrius Novodvorskis, lenkai Ričardas Pesys ir Zigmąs Novickis bei lietuviai, apkaltinti lojalumu sovietų valdžiai, tarp kurių Jonas Kairiūkštis, Juozas Kupčinskas, Pranas Mažylis ir kt.¹⁶ Žydų tautybės

¹⁴ 1941 07 03 Laikinojo Lietuvos ministerių kabineto posėdžio protokolas nr. 9, *Lietuvos Laikinosios vyriausybės posėdžių protokolai*, Vilnius, 2000, p. 34.

¹⁵ 1941 07 10 Lietuvos Laikinosios vyriausybės švietimo ministro, einančio ministro pirmininko pareigas, J. Ambrazevičiaus įsakymo nr. 21 nuorašas, A. Purėno asmens byla, *KTU archyvas*, ap. 3P, b. 472, l. 100.

¹⁶ M. Martynaitis, *Kauno Antano Sniečkaus politechnikos institutas*, Mokslas, 1979, p. 60; *Nuo Aukštųjų kursų Kaune iki Kauno technologijos universiteto 1920–1997*, sud. prof. habil. dr. Algirdas Matukonis, Kaunas, 1997, p. 101.

dėstytojai atleidimo metu jau buvo Vilijampolėje įkurtame gete. A. Rozenbliumo ir E. Šulgaserio šeimas išgelbėjo Zubovų ir Palčinskų šeimos.

Buvęs rektorius prof. A. Purėnas liepos 11 d. suimtas gestapo. Profesoriaus žmona advokatė Liuda Purėnienė surinko savo kolegų advokatų, Universiteto personalo parašus ir Lietuvos generaliniam komisarui Adrianui Teodorui von Rentelnui įteikė pareiškimą, kuriame nurodoma, kad prof. A. Purėnas nebuvo vokiečių tautos priešinys. Šis patikino, kad išleis prof. A. Purėną, jei už jį laiduos generolas Stasys Raštikis. S. Raštikiui, kuris, būdamas Medicinos fakulteto Veterinarijos skyriaus studentu, klausė prof. A. Purėno paskaitų, pasirašius minėtame rašte buvęs rektorius išleistas namo¹⁷. Prof. A. Purėnas galėjo toliau dirbti Universitete, bet privalejo kas dvi savaites registruotis gestape, negalėjo niekur važiuoti toliau kaip 10 kilometrų nuo namų.

1941 m. rugpjūčio 1 d. Laikinoji vyriausybė patvirtino VDU statuto pakeitimus. Ji atkūrė Teologijos ir naujai įsteigė Filosofijos fakultetą.

Teologijos fakultete buvo Teologijos ir Kanonų teisės skyriai, Filosofijos – Filosofijos ir Filologijos, Medicinos – Medicinos, Farmacijos ir Odontologijos, Statybos – Architektūros, Statybos, Geodezijos ir Hidrotechnikos-melioracijos, Technologijos – Mechanikos, Elektrotechnikos ir Cheminės technologijos skyriai¹⁸. Statutas skelbė, kad Universiteto klausytojai yra studentai, laisvieji klausytojai ir hospitantai, leido atkurti Studentų atstovybę ir organizacijas. Universiteto rektoriumi paskirtas prof. J. Gravrogas, Teologijos fakulteto dekanu – vyskupas Vincentas Brizgys, Filosofijos – prof. Zenonas Ivinskis (nuo 1942 m. pabaigos – prof. Antanas Maceina), Technologijos – prof. Pranas Jucaitis (vėliau – doc. A. Damušis), Statybos – prof. S. Kairys (vėliau – prof. Stasys Dirmantas), Medicinos – prof. Juozas Meškauskas.

Filosofijos fakultete, be filosofijos dalykų, dėstyta ir lietuvių, vokiečių, anglų kalba ir literatūra, veikė Lietuvos ir Visuotinės istorijos skyriai, be to, Bibliologijos ir Žurnalistikos katedros. Prie Filosofijos fakulteto prijungtas ir Fizinio auklėjimo skyrius (su keliomis katedromis), kuris anksčiau veikė kaip atskira aukštoji mokykla. Dalis šio fakulteto dėstytojų buvo iš išlikusių neišvežtų buvusio Teologijos ir filosofijos fakulteto Filosofijos skyriaus, kiti išrinkti nauji arba pakviesti iš Vilniaus universiteto¹⁹.

Nuo 1941 m. liepos 25 d. vietoje vokiečių karinės okupacinės administracijos buvo įvesta civilinė okupacinė administracija. Rugpjūčio 5 d. generalinis komisaras A. T. von Rentelnas Laikinosios vyriausybės nariams pareiškė, kad įvedus Lietuvoje civilinę vokiečių administraciją jų kaip ministrų darbas „turi būti laikomas baigtu“, o rugpjūčio 13 d. pasirašė įsakymą paleisti Laikinąją

¹⁷ R. Baltrušis, *Profesorius Antanas Purėnas*, Kaunas, Technologija, 2008, p. 110–111.

¹⁸ VDU statutas, 1941 08 01, *LCVA*, f. 631, ap. 27, b. 42, l. 119–136.

¹⁹ A. Rukša, Lietuvos Vytauto Didžiojo universitetas, *Aidai*, 1968, nr. 4, p. 155.

vyriausybę²⁰. Lietuvių institucijoms vadovauti buvo paskirti generaliniai tarėjai. Švietimo generaliniu tarėju tapo Pranas Germantas-Meškauskas, gynęs lietuvių švietimo sistemą nuo nacių suvaržymų.

1941 m. rudenį buvo leista studijuoti tik vyresniųjų kursų medikams, technikams ir chemikams. Generalinis komisaras A. T. von Rentelnas pabrėžė, kad mokslus galės tęsti tik karo metu reikalingų specialybių studentai²¹. Uždrausta priimti studentus į pirmus kursus. Universiteto vadovybė stengėsi šį draudimą apeiti ir, pritarus generaliniam tarėjui P. Germantui-Meškauskui, remiantis 1937 m. Universiteto statuto straipsniu, buvo priimami laisvieji klausytojai ir hospitantai, kurie galėjo studijuoti tik kai kuriuos kursus. 1941 m. rudenį Vytauto Didžiojo universitetas, neturėdamas vokiečių administracijos leidimo, priėmė 387 hospitantus ir 46 laisvuosius klausytojus²². Lapkričio pabaigoje generalinis komisaras leido priiminėti pirmakursius, tačiau vėliau tam imta trukdyti. Pirmakursių paskaitos prasidėjo tik po Kalėdų atostogų 1942 m. sausio mėnesį. Mokslas technikos fakultetuose buvo sutrumpintas nuo 5–6 iki 4 studijų metų, o beveik 50 proc. valandų skirta praktinėms užduotims atlikti²³.

1942 m. į Universitetą stojo beveik dviejų gimnazijos laidų absolventai, tad vien į Technologijos fakultetą buvo priimta 300 studentų²⁴. Statybos fakultetas, kurio katedros buvo Didžiuosiuose, o dalis auditorijų – I rūmuose, iš pradžių dirbo be suvaržymų. 1942 m. vokiečių okupacinė kariuomenė ir karo policija užėmė pusę I ir vieną Didžiųjų rūmų auditoriją. Taip pat jie buvo užėmę tris ketvirtadalius Fizikos ir chemijos instituto, pusę laboratorijų Aleksote bei studentų namus Parodos gatvėje²⁵. Universitetas galėjo naudotis visomis tik Medicinos fakulteto ir buvusios Tyrimų laboratorijos rūmų patalpomis. Technologijos fakulteto padėtis buvo sunkiausia: jis neteko visų patalpų I rūmuose, Fizikos ir chemijos institute Aleksote ir trečio aukšto bei auditorijos Didžiuosiuose rūmuose. Auditorijos buvo perkrautos, teko dirbti net iki 21.00–22.00 val. Dėstytojams patiems reikėdavo susirasti patalpas paskaitoms skaityti. Netekus didesnės dalies braižyklų, studentai grafinius darbus atlikdavo nepalankiomis darbo sąlygomis, trūko mechaninių, elektrinių ir cheminių medžiagų, vadovėlių²⁶.

²⁰ A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, Vilnius, 1998, p. 56–57.

²¹ *Ten pat*, p. 456.

²² *Nuo Aukštųjų kursų Kaune iki Kauno technologijos universiteto 1920–1997*, sud. prof. habil. dr. Algirdas Matukonis, Kaunas, 1997, p. 101.

²³ 1941 12 10 Statybos fakulteto tarybos posėdžio protokolai, *LCVA*, f. 631, ap. 12, b. 1292, l. 49; 1941 01 17 Statybos fakulteto tarybos posėdžio protokolai, *LCVA*, f. 631, ap. 12, b. 1292, l. 55–56.

²⁴ M. Bloznelis, Studentų technikų ateitininkų korporacija „Grandis“, *Kauno istorijos metraštis*, 2006, nr. 7, p. 183.

²⁵ 1942 10 31 Žinios apie VDU pastatus, *LCVA*, f. 631, ap. 27, b. 2, l. 615.

²⁶ 1942 07 17 VDU Technologijos fakulteto 1941–1942 mokslo metų veikimo apžvalga, *LCVA*, f. 631, ap. 27, b. 42, l. 694.

Iki 1942 m. Universitetas galėjo naudotis laboratorijomis ir dirbtuvėmis, esančiomis šalia Fizikos ir chemijos instituto, vėliau jų darbas buvo suvaržytas, dalis įrengimų perkelta į Tyrimų laboratoriją²⁷. Į VDU Technologijos fakulteto Chemijos skyriaus rūmus atvykusį vokiečių komisarą nustebino buvusios Tyrimų laboratorijos įranga. Jis prof. A. Purėnui pasakė, kad panašias laboratorijas matęs tik Japonijoje²⁸. Medžiagų atsparumo paskaitos ir pratybos vykdavo Amatų mokykloje Žemaičių gatvėje. Braižybos bei braižomosios geometrijos užsiėmimai – Žemės ūkio valdybos rūmuose Kęstučio gatvėje (vėliau – KTU VIII rūmai). Po Universiteto rūmų užėmimo dėstytojai ir laborantai paėmė dirbtuvėms priklausiusius kai kuriuos vertingesnius matavimo įrankius, deimantinius kietumo bandymo prietaisų indikatorius, platiną ir paslėpė. Vėliau grąžino Universitetui.

Reicho okupuotų Rytų kraštų ministro Alfredo Rozenbergo 1941 m. lapkričio 19 d. potvarkiu aukštosios mokyklos Ostlande turėjo būti uždarytos, išskyrus Medicinos, Veterinarijos, Žemės ūkio, Miškų ir Technikos fakultetus. 1942 m. kovo 4 d. vokiečių įgaliotinis Lietuvos švietimo reikalams Schreinertas Vilniaus ir Kauno universitetų senatams pranešė, kad nuo pavasario bus leista rengti tik medicinos, technikos, veterinarijos, agronomijos ir miškininkystės specialistus, o Teologijos ir Filosofijos fakultetai Kaune bei Humanitarinių mokslų, Teisės ir Matematikos ir gamtos fakultetai Vilniuje bus uždaryti²⁹. Kovo 20 d. Vytauto Didžiojo universiteto Senatas Reicho okupuotų kraštų ministerijos įgaliotiniui Ostlandui prof. Kurtui Stegmannui von Pritzwaldui įteikė memorandumą, kuriame okupacinės valdžios ketinimus įvertino kaip smūgį lietuvių tautinei kultūrai, kuris prilygsta abiejų universitetų uždarymui. Memorandume rašoma:

Universitetas visados buvo tautos garbės simbolis. Tauta gali pakelti ir didžiausias aukas. Tačiau tautinė jos garbė neturi būti pažeista. Minėtas vokiečių civilinės administracijos ketinimas kaip tik pažeidžia tautinę lietuvių garbę, nes griaua aukštojo mokslo židinį, kurį visa lietuvių tauta, pradedant ūkininkais bei darbininkais ir baigiant inteligentija, laiko savo kultūros šventove.³⁰

Memorandumo pabaigoje Senatas priminė nacių vyriausybės narių pažadus lietuvių tautai leisti savarankiškai tvarkyti savo kultūrinį gyvenimą ir išreiškė tikėjimą, kad šie pažadai nebus sulaužyti ir ketinimai uždaryti minėti fakultetus nebus įvykdyti.

²⁷ M. Martynaitis, *Kauno Antano Sniečkaus politechnikos institutas*, Mokslas, 1979, p. 60–61.

²⁸ R. Baltrušis, *Profesorius Antanas Purėnas*, Kaunas, Technologija, p. 112.

²⁹ A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, Vilnius, 1998, p. 465–466.

³⁰ Vytauto Didžiojo universiteto Senato memorandumas prof. K. Stegmannui von Pritzwaldui, 1942 03 20, *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – VUB RS), f. 96–196, l. 28–31.

Nacių administracija nedrįso uždaryti fakultetų, tačiau 1942 m. gegužės mėnesį sumažino etatus. 1941 m. Švietimo vadyba Vytauto Didžiojo universitetui buvo skyrusi 652 etatus, o 1942 m. – tik 424. Sumažinti etatai visuose padaliniuose: Teologijos (iš 21 liko 15), Filosofijos (iš 40 – 27), Medicinos (iš 131 – 98), Statybos (iš 77 – 53) ir Technologijos (iš 155 – 107) fakultetams, administracijai (iš 182 – 99) ir bibliotekai (iš 46 – 25)³¹.

1942 m. birželio mėnesį A. Rozenbergo štabo Rygos filialo pareigūnai inspektavo Lietuvos universitetus. Programos buvo smarkiai susiaurintos, iš jų išbraukta daug disciplinų. Universitetams buvo uždrausta išduoti diplomus, rengti mokslines diskusijas, ginti disertacijas, suteikti mokslo laipsnius ir vardus. Tai galėjo daryti tik Vokietijos aukštosios mokyklos, tačiau šių reikalavimų nebuvo griežtai laikomasi³². Nors reikalauta visus dalykus švietimo sistemoje dėstyti laikantis rasinės teorijos, šio reikalavimo vykdymo kontrolės beveik nebuvo, todėl šia teorija nesivadovauta net lengviau prižiūrimose aukštosiose mokyklose.

Lietuvos visuomenė bandė paremti aukštąsias mokyklas savo parašais po pareiškimais 1942 m. birželio mėnesį vokiečių okupacinės valdžios įgaliotiniui pirmajam generaliniam tarėjui generolui Petrui Kubiliūnui ir švietimo tarėjui P. Germantui-Meškauskui. Vytauto Didžiojo universiteto studentai surinko 43 000 parašų, Vilniaus universiteto – 30 000³³.

Visi dėstytojai, likę dirbti Universitete, buvo priversti pasirašyti žeminančio turinio pareiškimą, išspausdintą lietuvių ir vokiečių kalbomis, kuris skelbė:

*Užtikrinu, kad man, nors esu rūpestingai patikrinęs, nėra žinomos aplinkybės, kuriom galima būtų pateisinti nuomonę, kad mano tėvai arba seneliai yra žydų kilmės. Žinau, kad už sąmoningai suteiktus klaidingus davinius galiu būti beteterminiai atleistas iš tarnybos, taip pat gali būti atšauktas mano paskyrimas arba iškelta tarnybinė baudžiamoji byla, kurios tikslas – paliusavimas iš tarnybos.*³⁴

Be įvairių suvaržymų mokymo srityje Universitetas vasaros laikotarpiu turėjo atlikti įvairias darbo prievoles. 1942 m. vasarą Universitetas privalėjo įvykdyti 7 savaitių darbo prievolę žemės ūkyje ir suorganizuoti kuro paruošimą. Birželio 17 d. potvarkyje reikalauta sudaryti sąrašus papildomai darbo prievolei kuro gamyboje, žemės ūkyje ir susisiekimo srityje. Rektorius prof. J. Gravrogas 1942 m. birželio 23 d. rašė Kauno miesto burmistrui, kad dalis Universiteto personalo išvyko į nurodytus ūkies atlikti žemės ūkio prievolės,

³¹ L. Jašinauskas, *Lietuvos švietimas nacių okupacijos metais (1941–1944)*, Vilnius, Edukologija, 2008, p. 177.

³² Ten pat, p. 464.

³³ J. Rudokas, Prarastieji *Lietuvos talentai*, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, Vilnius, 2001, p. 128.

³⁴ 1942 07 03 doc. K. Baršausko pareiškimas, *KTU muziejiaus fondai*.

dalį dirba Palemono ir Naudžių durpynuose įrengtose durpių gamyklose, o apie 400 studentų ir 50 personalo narių išvykę į Jūrės ir Lekėčių urėdijas malkų kirsti, todėl dar vienos prievolės VDU atlikti negalės, nes neturi žmonių³⁵.

Nežiūrint įvairių karo meto suvaržymų, patalpų trūkumo ir draudimų, Universitete buvo dirbamas mokslinis darbas, ruošiamos monografijos. Statybos fakultetas 1942 m. išleido prof. K. Vasiliausko veikalą *Medžiagų atsparumas*, paruošė leidybai prof. J. Šimoliūno *Statybos* IV tomą, kolektyvinį darbą *Statybos normos ir tabelės*, prof. S. Dirmanto – *Topometriją* ir prof. S. Kolu-pailos – *Hidrauliką*³⁶.

1942 m. rugsėjo pradžioje okupacinė nacių civilinė administracija pareikalavo VDU Filosofijos fakultetą perkelti į Vilnių ir ruošti kitų fakultetų perkėlimui. VDU rektorius prof. J. Gravrogas ir visi dekanai 1942 m. rugsėjo 11 d. parašė memorandumą pirmajam generaliniam tarėjui, kuriame įrodinėjo, kad universitetai ne dubliuoja, bet papildo vienas kitą, kad jie „brangūs lietuvių tautai kaip tautinės kultūros židiniai“³⁷. Memorandume įrodinėjama, kad Universitetui Kaune paaukota nemažai lėšų ir darbo: pastatytos laboratorijos, klinikos, institutai, dirbtuvės ir kt.; aiškinama, kad Vilniuje technikos fakultetus reikėtų pradėti kurti nuo nulio, surasti tinkamas patalpas, o tai yra didelis darbas, be to, perkelianč fakultetus nutrūktų laboratorijų tyrimo darbai vokiečių kariuomenei. Memorandumas pabaigoje rašoma:

*VDU tos nuomonės, kad jo fakultetų perkėlimas į Vilnių dabartinėmis aplinkybėmis neįmanomas. O jei būtų įvykdytas, lietuviai jį suprastų kaip laikiną VDU likvidavimą ir visame krašte pasklistų bloga nuotaika.*³⁸

Vokiečių okupacinė administracija atsisakė minties sujungti universitetus ir 1942 m. VDU paskyrė 350 stipendijų po 40 reichsmarkių kas mėnesį³⁹.

1942–1943 mokslo metais VDU mokėsi 2 798 studentai: Filosofijos fakultete – 507, Medicinos – 1 034, Statybos – 572, Technologijos – 685⁴⁰. Studentai stodami į Universitetą turėjo mokėti 750 reichsmarkių imatrikuliacijos mokestį ir po 100 reichsmarkių kas semestrą.

³⁵ 1942 06 23 VDU rektoriaus raštas Kauno m. burmistrui, *LCVA*, f. 631, ap. 27, b. 42, l. 195.

³⁶ 1942 07 16 Statybos fakulteto 1941–1942 mokslo metų trumpa veikimo apyskaita, *LCVA*, f. 631, ap. 27, b. 42, l. 692.

³⁷ 1942 09 11 VDU rektoriaus ir dekanų „Pro memoria“ pirmajam generaliniam tarėjui, *LCVA*, f. 631, ap. 27, b. 42, l. 647.

³⁸ 1942 09 11 VDU rektoriaus ir dekanų „Pro memoria“ pirmajam generaliniam tarėjui, *LCVA*, f. 631, ap. 27, b. 42, l. 649.

³⁹ 1942 10 24 skelbimas nr. 73, *LCVA*, f. 631, ap. 27, b. 42, l. 622.

⁴⁰ 1944 03 23 vyr. patarėjo raštas Švietimo vadybos Kauno skyriui, *LCVA*, f. 631, ap. 27, b. 98, l. 48.

Antinacinė rezistencija ir Universiteto veiklos suvaržymai

Nacių okupacijos metais Lietuvoje vyko įvairių formų masinis antinacinis pasipriešinimas, pasireiškęs pilietinio nepaklusnumo akcijomis ir pagrindinės spaudos gausumu. Veikė daug lietuviškų antinacinių pasipriešinimo organizacijų. Visų jų tikslas – Lietuvos nepriklausomybės atgavimas karo pabaigoje. Vokiečiams uždraudus LAF'ą, jau 1941 m. pabaigoje, susikūrė antinacinio pasipriešinimo pagrindinė, daugiau katalikiškos pakraipos, organizacija Lietuvių frontas, kuriam vadovavo Vytauto Didžiojo universiteto prof. J. Ambrazevičius (Brazaitis) ir doc. A. Damušis. Kadangi Lietuvių frontas buvo glaudžiai susijęs su Lietuvos nepriklausomybės siekusi LAF'u, kuriame dalyvavo daugelis grandiečių, tad ir šioje organizacijoje jie vaidino svarbų vaidmenį. 1942 m. korporacijai pirmininkavo Apolinaras Pūkas, aktyviai dalyvavęs Lietuvių fronto veikloje⁴¹. Jis organizavo Lietuvių fronto informacinių biuletenių spausdinimą, kviesdavo slaptus ateitininkų grupelių pasitarimus, kuriuose informuodavo apie esamą padėtį. Grandietis Juozas Lukša taip pat aktyviai dalyvavo Lietuvių fronto veikloje. Jam talkino brolis Jurgis Lukša – universiteto Mechanikos fakulteto studentas. Už antinacinę veiklą Jurgį vokiečiai netrukus areštavo, tačiau jam pavyko pabėgti iš kalėjimo⁴².

1943 m. „Grandies“ korporacijai pradėjo vadovauti Jonas Algirdas Antanaitis. Jis, siekdamas, kad studentai būtų „pasikaustę“ ideologiškai, į susirinkimus, kurie vykdavo Žemaičių gatvėje esančiame vienuolyne, kviesdavosi dr. Joną Girnių, J. Ambrazevičių ir kitus Universiteto dėstytojus⁴³. Nuo 1942 m., jausdamas nacių antilietuvišką politiką, Studentų ateitininkų sąjungos pirmininkas Jonas Pajaujis nurodė visoms Studentų ateitininkų sąjungos korporacijoms „pereiti į nelegalią padėtį“, todėl įvairūs susirinkimai ir „gradkavos“ vyko slapta.

Lietuvių frontas jau 1941 m. rugsėjo mėnesį viešai kreipėsi į Lietuvos jaunimą, ragindamas neklausyti vokiečių civilinės valdžios įsako dėl Lietuvos vyrų registracijos. Nuo 1942-ųjų Lietuvių frontas pradėjo leisti nelegalų savaitraštį *Lietuvių fronto biuletenis* (redaktorius J. Verbickas), o nuo 1943 m. sausio 15 d. pasirodė ir pirmasis pagrindinis Lietuvių fronto laikraštis *Į laisvę* (redaktorius

⁴¹ M. Bloznelis, *Studentų technikų ateitininkų korporacija „Grandis“*, p. 184.

⁴² J. L. Daumantas. Prieiga per internetą: <<http://www.partizanai.org/index.php/knygautoriai/juozas-luksa-daumantas>>.

⁴³ M. Pavlova, Jono Algirdo Antanaičio atsiminimai. *Vytauto Didžiojo universiteto studentų technikų vyrų korporacijos „Grandis“ veikla 1932–1944 m.* (lauko tyrimų praktikos darbas), Kaunas, 2002, p. 23.

Antanas Strabulis), kuris ėjo iki 1944 m. birželio 20 d. Iš viso buvo išleisti 34 numeriai⁴⁴.

Kokios buvo to laikotarpio lietuvių bendruomeninės vertybės, parodo pagrindžio laikraštyje *I laisvę* pirmajame numeryje (1943 m. sausio 15 d.) išspausdinti elgesio okupacijos sąlygomis prioritetai:

1. Išsaugoti žmones, ypač jaunimą.
2. Stiprinti lietuvių solidarumą ir tautinį susipratimą.
3. Išsaugoti nesugriautas kultūros įstaigas ir ūkines įmones⁴⁵.

Valstybėje tvarkai palaikyti, o prireikus ir apginti ją nuo išorinių priešų reikės kariuomenės, todėl šioms tikslams 1942 m. gegužės mėnesį Lietuvių frontas įkūrė slaptą karinę organizaciją „Kęstutis“, kuriai vadovauti prof. J. Ambrazevičius paskyrė Vytauto Didžiojo universiteto studentą Petrą Vilotį, tačiau, šiam išvykus tęsti studijų į Vieną, „Kęstučio“ vyriausiojo štabo viršininku ir faktišku šios organizacijos vadovu tapo karo lakūnas, Generalinio štabo pulkininkas leitenantas Juozas Jankauskas. Taip pat štabe dirbo VDU studentai ats. jaun. ltn. Vladas Čyvas ir ats. jaun. ltn. Vytautas Stonis. „Kęstučio“ vyriausiąjame štabe darbavosi vienas iš 1941 m. birželio sukilimo karinių vadovų doc. plk. Juozas Vėbra ir 1941 m. birželio 26–27 d. prie Červenės enkavėdistų šaudytas, bet nesusaudytas plk. Antanas Šova. 1944 m. gegužės mėnesį „Kęstučio“ organizacijoje iš viso buvo apie 10 000 žmonių, Vilniuje – 600, Kaune – 400, Utenos apskrityje – 250.

1941 m. gruodžio 13 d. Vilniuje įkurta slapta karinė organizacija Lietuvos laisvės armija (LLA), kurios įsteigėjas buvo karo mokyklos absolventas, Vilniaus universiteto Teisės fakulteto studentas Kazys Veverskis. Steigiamajame susirinkime taip pat dalyvavo jo brolis, Kauno LAF'o narys, Vytauto Didžiojo universiteto Filosofijos fakulteto studentas Pranas Veverskis, atsargos leitenantas studentas medikas Domas Matutis ir kiti. P. Veverskis tapo Kauno apygardos Organizacinio skyriaus viršininku, o to paties skyriaus ryšininku buvo VDU Technologijos fakulteto studentas Andrius Rondomanskis⁴⁶. Lietuvos laisvės armija buvo kuriama kovai už Lietuvos nepriklausomybę pasibaigus karui ir buvo gausiausia ir stipriausia pasipriešinimo organizacija, vienijusi apie 10 000 žmonių, turėjusi savo ginklų sandėlius ir radijo siųstuvus. Lietuvių fronto karinė organizacija „Kęstutis“ kartu su Lietuvos laisvės armija tuo metu Lietuvoje buvo gausiausios ir gerai organizuotos pagrindinės karinės formuotės.

Liaudininkų, socialdemokratų ir tautininkų atstovai įkūrė pagrindinę Lietuvos laisvės kovotojų sąjungą, kurios vyriausiojoje vadovybėje buvo nemažai korporacijos „Neo-Lithuania“ narių: inžinierius Klemensas Brunius, atsakingas

⁴⁴ J. Jankauskas, *Okupantams siaučiant, XXI amžius*, 2005 01 19, nr. 5, p. 1.

⁴⁵ V. Klumbys, Generalinė repeticija: kultūrinė antinacinė rezistencija Lietuvoje, *Lietuvos istorijos studijos*, nr. 12, p. 49.

⁴⁶ K. Kasparsas, *Lietuvos laisvės armija*, Kaunas, 2002, p. 61, 63, 74.

už politinius reikalus, inžinierius Jonas Jurkūnas – organizacinio skyriaus vedėjas, vėliau – prezidiumo pirmininkas, generalinio štabo pulkininkas leitenantas Matas Naujokas, atsakingas už karinius reikalus, Jurgis Valiulis (Organinės chemijos katedros asistentas) – spaudos skyriaus vedėjas ir pagrindinio laikraščio *Laisvės kovotojas* redaktorius⁴⁷. J. Valiulis suredagavo ir išleido 25 pagrindinio laikraščio *Laisvės kovotojas* ir 40 *Apžvalgos* numerių.

Prof. J. Ambrazevičius 1942 m. pavasarį ėmėsi organizuoti antinacinės rezistencijos vadovybę – Lietuvos tarybą⁴⁸. 1942 m. vasarą prof. Tado Petkevičiaus iniciatyva įkurtas Vyriausias lietuvių komitetas, kuriame dalyvavo liaudininkai, socialdemokratai, tautininkai bei Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga. Komiteto veikloje dalyvavo ir prof. S. Kairys. Kurį laiką egzistavo 2 antinaciniai centrai. Vyriausio lietuvių komiteto pirmininkas Jonas Fledžinskas gyveno šalia A. Damušio ir, iškilus svarbiai problemai, užeidavo neoficialiai pasitarti⁴⁹. Apie tuos pasitarimus A. Damušis informuodavo prof. J. Ambrazevičių. Taip kurį laiką buvo derinama abiejų centrų veikla. Vėliau paskirti oficialūs ryšininkai: iš komiteto – Juozas Audėnas, iš Lietuvos tarybos – A. Damušis ir Stasys Lušys. 1943 m. lapkričio pabaigoje organizacijos susitarė ir įkūrė Vyriausiąją Lietuvos išlaisvinimo komitetą (VLIK'ą). VLIK'o pirmininku tapo prof. S. Kairys, vienu iš pavaduotojų – prof. A. Damušis.

Šalia VLIK'o veikė ekspertų komisijos: politinė ir ryšių su užsieniu (vadovavo J. Ambrazevičius), vyriausioji planavimo (Juozas Paknys, J. Audėnas, S. Lušys, Kazimieras Palčiauskas ir A. Damušis) su konstitucine, socialinės santvarkos, švietimo, informacijos, administracine pakomisijomis, komisija sienoms nustatyti (Z. Ivinskis). Per A. Damušį VLIK'o kariniu ekspertu tapo karinės organizacijos „Kęstutis“ štabas. Pulkininkai J. Jankauskas, A. Šova bei J. Vėbra sudarė karinės organizacijos „Kęstutis“ pagrindinį vadovybės branduolį ir 1943 m. pabaigoje – 1944 m. pradžioje VLIK'o pavedimu plk. inž. J. Vėbros būte Kaune jie parengė būsimos Lietuvos kariuomenės mobilizacijos planą. Plk. J. Vėbra planavo sudaryti 6 divizijų Lietuvos kariuomenę ir ją apginkluoti firmos „Bofors“ ginklais⁵⁰. J. Ambrazevičius palaikė ryšius su Lietuvos dvasininkija. 1943 m. gruodžio mėnesį A. Damušis pasiūlė Lietuvos laisvės armijai įsijungti į VLIK'o sudėtį, tačiau organizacijos vadovas K. Veverskis atsakė neigiamai, nes nenorėjo bendradarbiauti su nacionalso-cialistais⁵¹.

⁴⁷ *Lietuvių studentų tautininkų korporacija „Neo-Lithuania“: Kamieno žodis. Pasaulėžiūra. Istoriniai bruožai. Atžalos: 1922 – 1964*, Bostonas, 1965, p. 166.

⁴⁸ A. Damušis, Lietuvių pagrindis vokiečių saugumo policijos dokumentuose, *Į Laisvę*, 1983, nr. 88, p. 67.

⁴⁹ Ten pat, p. 68.

⁵⁰ R. Labanauskas, VLIK'as 1943–1945 metais: nacių ir sovietų pinklėse, *XXI amžius*, 2006 01 11, nr. 3, p. 6–7.

⁵¹ K. Kasparas, *Lietuvos laisvės armija*, p. 86.

Pogrindis stengėsi nustatyti radijo ryšį su užsieniu. Vienas pagrindinių ryšininkų su Vakarais buvo Antanas Valiukėnas – korporacijos „Neo-Lithuania“ narys, gyvenęs Berlyne ir dažnai atvykdavęs į Kauną. Čia jis informuodavo pogrindžio organizacijas, o grįžęs į Berlyną perduodavo pranešimus Lietuvos diplomatom. Antrasis ryšininkas – dr. Algirdas Vokietaitis – taip pat korporacijos „Neo-Lithuania“ atstovas, VDU Fizinio auklėjimo katedros vedėjas, docentas, Kūno kultūros rūmų direktorius. 1943 m. jis slapta pasiekė Švediją kaip Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto įgaliotinis ir Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos atstovas užsieniui⁵² ir nustatė radijo ryšį. Tarp ryšininkų radištų buvo neolituonų korporantas Aleksandras Griauzdė.

Antinacinė rezistencijos taktika buvo pasyvus pasipriešinimas, nes rezistencijos tikslas – išsaugoti tautą savo žemėje. Karinės cenzūros oficialiai buvo leidžiama tik 12 griežtai kontroliuojamų lietuviškų laikraščių. Dėl spaudos suvaržymų naciai neigijo informacijos monopolio, bet sukėlė pagrindinės spaudos suklestėjimą. Nacių okupuotoje Lietuvoje ėjo net 21 pagrindinis leidinys, kai kurių iš jų tiražai prilygo oficialiai leidžiamiems. Kartu jie ir tiražu, ir skaitytojų skaičiumi lenkė oficialius leidinius⁵³.

1943 m. rudenį Universiteto mechaniko Antano Mildažio namo rūsyje Laumėnų kaime, netoli Pažaislio vienuolyno, įkurta pagrindinė spaustuvė, kurioje buvo spausdinama Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos (LLKS) pagrindinė spauda, daugiausia laikraštis *Laisvės kovotojas*⁵⁴. Rezistentas Liudas Dambrauskas, karo metu studijavęs Universitete, rašė, kad už nelegalios literatūros platinimą Universitete iš vyresniojo mokslo personalo buvo atsakingas doc. K. Baršauskas, kuris nelegalius laikraščius pasiūlydavo patikimiesiems kolegoms, „pamiršdavo“ auditorijoje, iš bibliotekos paimtoje knygoje ar pakišdavo po fizikos prietaisais⁵⁵.

Pagrindinės spaudos platinimo centrai buvo įstaigose, kur be įtarimo galėjo lankytis asmenys, atvykę iš provincijos: Kūno kultūros rūmai, Vidaus reikalų valdyba, „Lietūkis“ ir panašios įstaigos. Iš čia įrengtų slėptuvių pagrindinė spauda buvo vežama į provinciją. Dėl Birželio sukilimo, atkūrusio lietuviškas institucijas, visas administracinis aparatas buvo lietuviškas, todėl lietuviai pareigūnai turėjo nemažai veikimo laisvės. Gana masiška Kauno kultūros rūmų koordinuojamų sporto klubų sistema visoje Lietuvoje tarnavo ne okupacinei valdžiai, o pogrindžiui. Jos apygardų vadovai išvežiodavo po šalį pogrindžio spaudą, o pačių sporto klubų veikla išsiplėtė į „bendrą patriotinį lietuviško jaunimo sąjūdį“⁵⁶. Taip susikūrė organizacinė masinės tautinės veiklos struktūra.

⁵² *Lietuvių studentų tautininkų korporacija „Neo-Lithuania“*, p. 167.

⁵³ V. Klumbys, Generalinė repeticija: kultūrinė antinacinė rezistencija Lietuvoje, *Lietuvos istorijos studijos*, nr. 12, p. 47.

⁵⁴ *Antanas Mildažis ir artimiausi jo bendražygiai*, p. 73.

⁵⁵ J. Stražnickas, *Profesorius Kazimieras Baršauskas. Meilės galia*, Kaunas, 2003, p. 187.

⁵⁶ V. Klumbys, Generalinė repeticija: kultūrinė antinacinė rezistencija Lietuvoje, *Lietuvos istorijos studijos*, nr. 12, p. 45.

Pogrindžiui taip pat teko rūpintis žydų vaikų apsauga, išduoti įvairius pažymėjimus, liudijimus, kad tarpininkaujant katalikų dvasininkams jie galėtų būti laikomi vaikų prieglaudose. Buvo ruošiami įvairūs pažymėjimai pogrindininkams ir jaunimui, kurį gaudydavo išvežti darbams į Vokietiją.

1942 m. rugpjūčio pabaigoje vokiečiai iškėlė reikalavimą, kad Švietimo vadybos tarėjas P. Germantas-Meškauskas pasirašytų potvarkį, pagal kurį 1920–1924 m. gimę abiturientai, norėdami studijuoti, turi atlikti prievolę vokiečių darbo tarnyboje. P. Germantas-Meškauskas, pasitaręs su VDU ir Vilniaus universiteto rektoriais atsisakė tai padaryti, remdamasis universitetų statutu⁵⁷. Kauno gestapui pareikalavus, į gestapą tą pačią dieną atvyko VDU prorektorius Juozas Zubkus, Medicinos fakulteto dekanas J. Meškauskas, Statybos fakulteto dekanas S. Kairys, Filosofijos fakulteto dekanas Z. Ivinskis, Senato sekretorius J. Grinius ir Vilniaus universiteto prorektorius D. Krivickas. Gestapas grasino sušaudyti 25–30 aktyviausius studentus ir dėstytojus. Kitą dieną minėtiems Senato nariams liepta atvykti kartu su švietimo generaliniu tarėju ir pagrasinta, jei Senatas nesutiks įkalbėti P. Germanto-Meškausko pasirašyti minėtą potvarkį, teks sušaudyti jau 50 dėstytojų ir studentų, uždaryti visas Lietuvos aukštąsias mokyklas, o studentus ir dėstytojus išvežti į Vokietiją priverstiniais darbams. Senato nariai išsisukinėjo, tada gestapininkai areštavo visus 5 Senato narius ir uždarė juos į Kauno sunkiųjų darbų kalėjimą⁵⁸.

Visuomenei karštai sureagavus į šį akibrokštą, vokiečiai neišdrįso įvykdyti grasinimų. Prof. S. Kairys rašė:

Gavome didelę švartai išplautą kamerą. Pradžiai valgyti davė bene iš kalėjimo katiolo – kaip visi. Vakare mums buvo leista pasivaikščioti kieme, ir tuomet jau užsimezgė mūsų pirmasis kontaktas su pasauliu. Netrukus į mūsų kamerą pradėjo gausiai plaukti sumuštiniai bei kitas valgis. Pasijutome valgiu socialiai aprūpinti. Laiką leidome kalbėdamiesi. Bet jau rytojaus dieną iš kalėjimo buvome nuvesti pas gestapo generolą Jaegerį. Išklause generolo tėvišką pamokymą, kad būtume paklusnūs vyriausybės paliepimams, visi suimtieji profesoriai buvo paleisti į laisvę.⁵⁹

Gestapas privertė Darbo vadybos tarėją Joną Paukštį pasirašyti kiek pakeistą potvarkį. Suimta profesūra po 3 dienų buvo paleista, tačiau prof. S. Kairys priverstas atsakyti dekanų pareigų. Potvarkis buvo papildytas studentų darbo tarnybos prievolės reikalavimu atlikti atitinkamą viešąją tarnybą. Remdamasis šiuo potvarkiu Universitetas priiminėjo abiturientus, pristačiusius darbo pažymas iš savivaldybių, ūkio ir administracijos įstaigų. Vokiečiams pamačius, kad į darbo tarnybą stoja mažai abiturientų, o Universitete daug

⁵⁷ Nuo Aukštųjų kursų Kaune iki Kauno technologijos universiteto 1920–1997, sud. prof. habil. dr. Algirdas Matukonis, Kaunas, 1997, p. 105.

⁵⁸ Ten pat.

⁵⁹ J. Stražnickas, *Žygis. Steponas Kairys – inžinierius, mokslininkas, kūrėjas*, Kaunas, Technologija, 1999, p. 209.

draudžiamo priimti amžiaus jaunimo, gestapas patikrino visas naujai įstojusius studentų bylas, tačiau pažeidimų nerado.

Okupacinė vokiečių administracija neleido švęsti Nepriklausomybės šventės. 1943 m. vasario pradžioje Universitetas gavo generalinio komisaro raštą, kuriame buvo pranešama, kad vasario 16 d. bus darbo diena ir „tebus pakęstas vėliavų iškabinimas“⁶⁰. Senatas įpareigojo dekanus įspėti studentus, tačiau studentai ateitininkai vis dėlto šventė Vasario 16-ąją. Ateitininkų rūmų salėje, nors rūmai buvo nešildomi, o vamzdžiai susprogę, susirinko pilna salė studentų. Oficialiai buvo paaiškinta, kad vyksta dr. Jono Basanavičiaus mirties metinių paminėjimas, kurio metu kalbėjo A. Maceina, savo eilėraščius skaitė Bernardas Brazdžionis. Po minėjimo studentų eiseną lydima vokiečių kulkosvaidžių, žygiavo į Karo muziejaus sodelį⁶¹. 1944 m. vasario 16 d. vokiečių okupacinė valdžia jau oficialiai leido švęsti Nepriklausomybės dieną Karo muziejaus sodelyje.

Vokiečių administracijos keturis kartus skelbta mobilizacija į vokiečių SS dalinius nepavyko. Prie to prisidėjo Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto ir lietuvių pagrindžio veikla. Vokiečių okupacinė valdžia juto, kad ryžtingam pasipriešinimui vadovauja lietuvių inteligentija. Gestapas pradėjo viešai gąsdinti, kad iš Lietuvos bus deportuota 30 000 lietuvių šviesuomenės ir palaipsniui pradėjo šiuos grasinimus įgyvendinti. 1943 m. kovo 16 d. vokiečiai suėmė 46 įkaitus – mokslininkus, profesorius, visuomeninių ir politinių organizacijų atstovus, dvasininkus – ir kovo 25 d. juos išvežė į Štuthofo koncentracijos stovyklą⁶². Tarp jų buvo švietimo generalinis tarėjas P. Germanas-Meškauskas, VDU Teologijos fakulteto adjunktas Stasys Yla, Medicinos fakulteto Patologinės anatomijos katedros vedėjas Antanas Starkus, „Grandis“ korporacijos pirmininkas Pilypas Žukauskas Narutis ir kt. SS ir policijos vadas A. T. von Rentelnas įsakė uždaryti Lietuvos universitetus bei kitas aukštąsias mokyklas. 1943 m. kovo 17–18 d. buvo uždaryti Kauno ir Vilniaus universitetai, Dailės akademija ir Pedagoginis institutas. Jurgis Gimbutas, buvęs Statybos fakulteto asistentas, prisiminė:

1943 m. kovo 17-os rytą radome prie visų universiteto rūmų ginkluotas vokiečių sargybas ir prie durų prisegtus raštelius vokiečių ir lietuvių kalbomis: „Valdžios parodymu uždaryta“, be parašo. Rašteliai spausdinti spaustuveje. Tai buvo trečiadienį. Įeiti vidun nebeleido. Tą pačią dieną vokiečių kontroliuojamoje spaudoje trumpai paašškinta, kad Vilniaus ir Kauno universitetai uždaromi dėl nelojalios lietuvių inteligentijos laikysenos.“⁶³

⁶⁰ VDU Senato posėdžio protokolas, 1943 02 05, LCVA, f. 631, ap. 27, b. 82, l. 384.

⁶¹ M. Pavlova, Mindaugo Bloznelio atsiminimai, *Vytauto Didžiojo universiteto studentų technikų vyrų korporacijos „Grandis“ veikla 1932–1944 m.* (lauko tyrimų praktikos darbas), Kaunas, 2002, p. 17.

⁶² *Lietuvių studentų tautininkų korporacija „Neo-Lithuania“*, p. 170.

⁶³ J. Gimbutas, Jonas Šimoliūnas – inžinierius, valstybininkas, profesorius, M. Morkūno spaustuvė, Čikaga, 1988, p. 72.

Rektorius prof. J. Gravrogas ir kasininkas įsikūrė Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus Proistorės skyriuje pas Rimutę Jablonskytę (vėliau – Rimantiene). Čia susirinkdavo visų fakultetų profesūra ir studentai ieškoti informacijos. Trobesių konstrukcijų kabineto inventorius buvo pervežtas į prof. J. Šimoliūno namus Aukštojoje Fredoje. Paskaitos vyko Aukštesniosios technikos mokyklos patalpose, Amatų mokykloje, A. Mickevičiaus gatvėje, kar-tais – J. Šimoliūno namuose, vėliau – Medicinos fakulteto rūmuose. 1943 m. pavasarį ypač sudėtingomis sąlygomis prof. J. Šimoliūnas išleido 672 puslapių *Statybos* IV tomą su iliustracijomis.

1943 m. vasarą paaiškėjo, kad vokiečių valdžios nurodymas nėra griežtai vykdomas – tarnautojai ir profesūra nebuvo atleisti iš darbo, jiems toliau buvo mokami atlyginimai. Reikėjo pasiruošti malkų žiemai, todėl prof. J. Šimoliūnas ir prof. S. Kolupaila suorganizavo miško paruošos talką, kurioje dalyvavo keli šimtai studentų. Buvęs Universiteto kanceliarijos viršininkas apie 1943 m. kuro akciją pasakojo:

Didžiausias organizatorius entuziastas buvo ūkio tarybos narys inž. Jonas Šimoliūnas. Norėdamas gauti virtuves ir palapines (miško stovyklai), jis pasikvietė du atitinkamos vadybos vokiečius karininkus, gražiai juos pavaišino mano bute. Tam reikalui J. Šimoliūnas kažkur gavo didelį kumpį, o iš Medicinos fakulteto spirito.⁶⁴

Stovykloje ties Skardupio upeliu po miško kirtimo darbų vykdavo patriotiniai renginiai su trispalvės pakėlimo ir nuleidimo ceremonijomis, sekmadieniais lankytasi Šilavoto ir Veiverių bažnyčiose⁶⁵.

Vytauto Didžiojo universiteto atstovai ne kartą prašė generalinio komisarą, kad būtų leidžiama baigti studijas nors paskutiniųjų kursų studentams. Leidimą laikyti egzaminus gavo tik Medicinos, Statybos ir Technologijos fakultetų studentai. Statybos fakulteto tarybos protokole apie tuometę padėtį buvo rašoma:

Reikia laikyti, kad Statybos fakultetas nuo kovo mėnesio 17 dienos yra visai be vietos darbui – neturi patalpų nei dekanatui, nei diplomantams, nei posėdžiams, nei mokslo personalui. Vyresniojo, o ypač jaunesniojo personalo darbo sėkmingumą trukdo jo netikra padėtis, kraustymai iš butų, priverstinės karo prievolės atlikimas, stoka elektros, kuro, vandens, maitinimo ir apsirengimo sunkumai, kelionių varžymai, sunkumai įgyti reikalingą literatūrą ar medžiagą.⁶⁶

1943 m. birželio pabaigoje Vytauto Didžiojo universiteto mokslo personalui leista dirbti prof. H. Stegmanno patvirtintus mokslo darbus, tačiau studentams ir toliau buvo uždrausta lankyti Universitetą. Visi moksliniai darbai

⁶⁴ Ten pat, p. 73.

⁶⁵ *Nuo Aukštųjų kursų Kaune iki Kauno technologijos universiteto 1920–1997*, sud. prof. habil. dr. Algirdas Matukonis, Kaunas, 1997, p. 107.

⁶⁶ J. Stražnickas, *Žygis. Steponas Kairys – inžinierius, mokslininkas, kūrėjas*, Kaunas, Technologija, p. 211.

suskirstyti į 4 grupes: A – karui svarbios, B – ūkiui svarbios, C – reikšmingos kitais atžvilgiais ir D – neaktualios temos⁶⁷. Statybos fakultete A grupės temos buvo tokios: „Ekonomiškoji greitoji statyba pagal vietą ir sąlygas“, „Statybinės priemonės epidemijoms venkti“, „Būstiniai laiknamiai (gyvenamieji barakai) nuolatinių būstų trūkumui pašalinti“, „Geležies taupymas masyvinėje statyboje“, „Lietuvos gręžinių geologinis ir hidrologinis apdirbimas“, „Esamos topometrinės medžiagos panaudojimas stambaus mastelio žemėlapiams“ ir kt. Iš B grupės mokslinių darbų paminėtini: „Lietuvos miestų ir miestelių išplanavimo darbai“, „Metalinių susprogdintų tiltų Lietuvoje ištyrimas ir atstatymui duomenų rinkimas“, „Kauno geležinkelių stoties praplėtimo tyrimas“, „Neries baseino nuotakis“, „Nusausinimo kanalų deformacija ir jų priežastys“ ir kt. C grupės darbai: „Ūkininko sodybos padėtis Lietuvoje po karo“, „Lietuvos miestų planavimo pagrindai“ ir kt. Neskubiais pripažinti „Renesansas ir barokas Lietuvoje“, „Pokarinės statybos konstrukcijų problemos“, „Naujų kelių konstrukcijų tyrimas ir esamų pagerinimas“ ir kt.⁶⁸

1943 m. vokiečių karo vadovybės užsakyму Medicinos fakultetas padarė 220 skrodimų ir 100 skrodimų preparatų, 300 teisminių analizių ir 250 tyrimų. Be to, 400 analizių padaryta Farmacijos institute ir 300 analizių ir tyrimų – Technologijos fakultete⁶⁹.

Universiteto administracija ir Senatas net sunkiomis okupacijos sąlygomis galvojo apie Universiteto ateitį. 1943 m. rugsėjo 24 d. Senato nutarimu sudaryta Universiteto statybos komisija, kurios pirmininku paskirtas prof. Jurgis Čiurlys, nariai – doc. Kazys Krikščiukaitis ir prof. Vaclovas Biržiška. Įvyko 6 komisijos posėdžiai, kuriuose svarstyti 3 Universiteto plėtros variantai⁷⁰. Pirmasis – Technikos fakulteto plėtimas Aleksote Fizikos ir chemijos instituto teritorijoje buvo atmestas jau anksčiau dėl šalia esančio oro uosto keliamų reikalavimų. Antrasis – Radijo stoties sklypas – per mažas Universitetui. Rimčiau svarstyta Universiteto plėtra dideliame Tyrimų laboratorijos, esančios Radvilėnų gatvėje, sklype. Dar 1941 m. buvo paruoštas eskizinis projektas Technologijos ir Statybos fakultetams plėsti šioje teritorijoje. Komisija svarstė ir Universiteto bibliotekos statybos greta I rūmų klausimą, tačiau čia dar prieš karą pirkas sklypas komisijai pasirodė netinkamas.

Ne visi vokiečių karininkai pritarė civilinės okupacinės valdžios represijoms prieš Universitetą – majoras fon Halle'ė ir kapitonas Rosenbladtas, paprašyti

⁶⁷ A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, Vilnius, 1998, p. 469–470.

⁶⁸ M. Martynaitis, *Kauno Antano Sniečkaus politechnikos institutas*, Mokslas, 1979, p. 61–62.

⁶⁹ 1944 03 15 VDU rektoriaus prof. J. Gravrogko raštas Švietimo vadybai, *LCVA*, f. 631, ap. 27, b. 98, l. 31.

⁷⁰ 1943 11 29 Statybos komisijos pirmininko prof. J. Čiurlio raštas VDU rektoriui, *LCVA*, f. 631, ap. 27, b. 99, l. 75.

prof. J. Šimoliūno, 1943 m. lapkričio 22 d. padėjo pergabenti dalį Statybos fakulteto bibliotekos į J. Šimoliūno namus⁷¹.

1944 m. pradžioje dėl pagrindinės spaudos sužlugo ir paskutiniai okupantų darbo ir karo mobilizacijos bandymai. VLIK'as 1944 m. vasario 18 d. paskelbė atsisaukimą prieš darbo mobilizaciją (vokiečių okupacinė valdžia nuo 1944 m. kovo 5 d. planavo paimti 5 000 žmonių per savaitę, iš viso 100 000). Generalinių tarėjų parašai po tokiu vokiečių reikalavimu VLIK'o atsisaukime pavadinti nusikaltimu, raginama slapstyti, o kitiems teikti pagalbą besislapstantiems. 1944 m. balandžio 29 d. VLIK'as paskelbė atsisaukimą prieš karinę mobilizaciją.

1944 m. balandžio mėnesį gestapai Taline suėmus VLIK'o į Suomiją siųstą pulkininką Kazį Ambraziejų, prasidėjo intensyvūs VLIK'o narių suėmimai (gegužės–birželio mėnesiais). J. Ambrazevičius-Brazaitis, S. Kairys ir A. Damušis pasislėpė. 1944 m. balandžio 30 – gegužės 1 d. vokiečiai suėmė daug LLKS narių, buvo likviduota ir spaustuvė Universiteto Technologijos fakulteto mechaniko A. Mildažio namuose Laumėnuose⁷². A. Mildažis spėjo pabėgti, bet vokiečiai suėmė jo brolių Joną Mildažį.

Gestapas gegužės 31 d. pranešė apie lietuvių antinacinio pagrindžio likvidavimą. Technologijos fakulteto dekanas A. Damušis buvo suimtas birželio 16 d. Aukštojoje Panemunėje, Kaune⁷³. 1944 m. gegužės mėnesį suimti Technologijos fakulteto prof. plk. J. Vėbra, asistentai J. Valiulis (po Vokietijos kapituliacijos iš Berlyno kalėjimo išėjo į laisvę, buvo grįžęs į Lietuvą, bet netrukus vėl atsidūrė Vakaruose, pasivadinęs Karoliu Drunga⁷⁴) ir Izidorius Mališka. Kalinius iš Tilžės pervežė į Vakarus ir įkalino Landsberge (dabar – Gorzów Wielkopolski). Į miestą ant Vartos upės kranto jie buvo atvežti 1944 m. rugpjūčio 7 d. Vyriausias kalinys buvo 43 metų J. Vėbra. Tarp kalinių buvo 3 Vytauto Didžiojo universiteto moksliniai bendradarbiai ir 8 studentai. Taip pat buvo suimtas ir kalinamas Štuthofio koncentracijos stovykloje doc. A. Vokietaitis, kuris išsilaisvinęs vėl pasiekė Švediją. S. Kairys į Švediją bandė plaukti laiveliu, tačiau buvo nacių sulaikytas ir įkalintas Liepojos kalėjime. Tačiau, neišaiškinus asmenybės, kadangi buvo su padirbtais dokumentais Juozo Kaminsko pavarde, po 10 savaičių išleistas laivu nuplaukė į Gdynę, kur sulaukė išvaduotojų amerikiečių⁷⁵.

⁷¹ J. Gimbutas, *Jonas Šimoliūnas – inžinierius, valstybininkas, profesorius*, M. Morkūno spaustuvė, Čikaga, 1988, p. 74.

⁷² *Antanas Mildažis ir artimiausi jo bendražygiai*, Kaunas, Naujasis lankas, 2005, p. 74.

⁷³ A. Damušis, *Lietuvių pagrindis vokiečių saugumo policijos dokumentuose, Į Laisvę*, 1983, nr. 88, p. 68.

⁷⁴ M. Bloznelis, *Studentų technikų ateitininkų korporacija „Grandis“, Kauno istorijos metraštis 7*, p. 183.

⁷⁵ J. Stražnickas, *Žygis. Steponas Kairys – inžinierius, mokslininkas, kūrėjas*, Kaunas, Technologija, 1999, p. 221–222.

1944 m. balandžio 20 d. Universiteto rektorius prof. J. Gravrogkas dar kartą raštu kreipėsi į generalinį komisarą prašydamas leisti tęsti sustabdytą mokymo darbą Universitete. Jis motyvavo tuo, kad tik Lietuvoje uždarytos visos aukštosios mokyklos, o kituose kraštuose jos sėkmingai veikia, tačiau šis prašymas liko neišgirstas⁷⁶.

Dalis dėstytojų stengėsi ir toliau sudaryti sąlygas jaunimui siekti aukštojo mokslo. Grupė profesorių ir dėstytojų organizavo prie tuo metu veikusios vakarinės mokyklos – Suaugusiųjų instituto – medicinos kursus ir Aukštesniąją technikos skyrių, kuriuose nelegaliai buvo dėstoma universiteto pirmųjų kursų programa. Aukštesniojo technikos skyriaus planus sudarė komisija, į kurią įėjo K. Baršauskas, J. Čiurlys, S. Dirmantas, A. Jurskis, Vytautas Mačiūnas, Vytautas Mošinskis, A. Purėnas ir J. Šimoliūnas⁷⁷. 1944 m. kovo–birželio mėnesiais Suaugusiųjų institute dirbo 51 lektorius, 15 iš jų buvo Vytauto Didžiojo universiteto dėstytojai: K. Barkauskas, K. Baršauskas, Juozas Valikonis, Juozapas Šinkūnas, Juozas Okunis, P. Pūkas, V. Mošinskis, Kazys Motekaitis, V. Mačiūnas, Jonas Kovalskis, Leonas Kačinskas, Jonas Grinius, S. Dirmantas, Romualdas Dačinskas, J. Banzevičius⁷⁸.

Paskutinis Statybos fakulteto diplominių projektų gynimas vyko 1944 m. liepos 5 d. Medicinos fakulteto rūmuose. Pagal Vytauto Didžiojo universiteto tradiciją dekanas prof. S. Dirmantas palinkėjo jauniems inžinieriams sėkmės dirbant Lietuvai⁷⁹.

Vokiečių okupacijos metais Universitetas išleido 772 diplomuotus specialistus: 293 gydytojus, 152 odontologus, 57 farmacininkus, 261 inžinierių ir 9 filologus ir filosofus⁸⁰.

1944 m. vasarą, artėjant SSRS kariuomenei, į Vakarus pasitraukė dalis VDU studentų ir beveik pusė dėstytojų, tarp kurių buvo rektorius prof. J. Gravrogkas, prof. J. Šimoliūnas, prof. S. Dirmantas, prof. S. Kolu-paila, prof. J. Čiurlys, prof. V. Biržiška, prof. J. Gabrys, prof. V. Jakovickas, doc. A. Jurskis, Jonas Kuodis, Juozas Daniliauskas, K. Krikščiukaitis ir kt.

⁷⁶ 1944 04 20 VDU rektoriaus prof. J. Gravrogko raštas generaliniam komisarui, *LCVA*, f. 631, ap. 27, b. 98, l. 92.

⁷⁷ M. Martynaitis, *Kauno Antano Sniečkaus politechnikos institutas*, Mokslas, 1979, p. 64.

⁷⁸ G. Bubnys, Z. Kriaučeliūnas, Kauno suaugusiųjų institutas. 1941–1944 metai, *Lietuvos istorijos studijos*, Vilnius, nr. 11, p. 65.

⁷⁹ J. Gimbutas, *Jonas Šimoliūnas – inžinierius, valstybininkas, profesorius*, M. Morkūno spaustuvė, Čikaga, 1988, p. 74.

⁸⁰ M. Martynaitis, *Kauno Antano Sniečkaus politechnikos institutas*, Mokslas, 1979, p. 59.

Išvados

1. Sovietų okupacijos metais ir dabar dažnai klaidingai traktuojama, kad nacių okupacijos metais universitetas buvo uždarytas, tačiau oficialaus okupacinės valdžios sprendimo uždaryti universitetą nebuvo, paskaitos vyko kitose patalpose, buvo išduodami baigimo diplomai, o dėstytojams mokamos algos už mokslinį darbą.

2. 1941–1944 m. Lietuvoje vyko antinacinių pasipriešinimas, pasireiškęs pilietinio nepaklusnumo akcijomis ir pagrindinės spaudos platinimu, veikė daug lietuviškų antinacinių pasipriešinimo organizacijų, kuriose dalyvavo universiteto dėstytojai ir studentai. Visų jų tikslas – Lietuvos nepriklausomybės atgavimas karo pabaigoje. Lietuvių pagrindžio veikla prisidėjo prie to, kad nacistinės Vokietijos administracijos keturis kartus skelbta mobilizacija į SS dalinius nepavyko.

Šaltiniai ir literatūra

- A. BUBNYS, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, Vilnius, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras, 1998.
- A. DAMUŠIS, Lietuvių pagrindis vokiečių saugumo policijos dokumentuose, *Į Laisvę*, 1983, nr. 88, p. 68.
- A. RUKŠA, Lietuvos Vytauto Didžiojo universitetas, *Aidai*, 1968, kovas, nr. 4.
- Antanas Mildažis ir artimiausi jo bendražygiai*, par. Milda Mildažytė-Kulikauskienė, Kaunas, 2005.
- J. STRAŽNICKAS, *Žygis. Steponas Kairys – inžinierius, mokslininkas, kūrėjas*, Kaunas, Technologija, 1999.
- G. BUBNYS, Z. KRIAUCELIŪNAS, 1941–1944 metai, *Lietuvos istorijos studijos*, Vilnius, nr. 11, p. 65.
- J. GIMBUTAS, *Jonas Šimoliūnas – inžinierius, valstybininkas, profesorius*, M. Morkūno spaustuvė, 1988.
- J. JANKAUSKAS, Okupantams siaučiant, *XXI amžius*, 2005 01 19, nr. 5, p. 1.
- J. L. DAUMANTAS. Prieiga per internetą: <<http://www.partizanai.org/index.php/knygu-autoriai/juoza-luksa-daumantas>>.
- J. RUDOKAS, *Prarastieji Lietuvos talentai*, Vilnius, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2001, p. 128.
- J. STRAŽNICKAS, *Profesorius Kazimieras Baršauskas. Meilės galia*, Kaunas, Technologija, 2003, p. 187.
- K. KASPARAS, *Lietuvos laisvės armija*, Kaunas, Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 2002.
- L. JAŠINAUSKAS, *Lietuvos švietimas nacių okupacijos metais (1941–1944)*, Vilnius, Edukologija, 2008.

- Lietuvių studentų tautininkų korporacija „Neo-Lithuania“: Kamieno žodis. Pasaulėžiūra. Istoriniai bruožai. Atžalos: 1922 – 1964*, Bostonas, 1965.
- Lietuvos laikinosios vyriausybės posėdžių protokolai*, Vilnius, 2000.
- M. BLOZNELIS, Studentų technikų ateitininkų korporacija „Grandis“, *Kauno istorijos metraštis*, 2006, nr. 7.
- M. MARTYNAITIS, *Kauno Antano Sniečkaus politechnikos institutas*, Mokslas, 1979.
- M. PAVLOVA, Jono Algirdo Antanaičio atsiminimai, *Vytauto Didžiojo universiteto studentų technikų vyrų korporacijos „Grandis“ veikla 1932–1944 m.* (lauko tyrimų praktikos darbas), Kaunas, 2002.
- Nuo Aukštųjų kursų Kaune iki Kauno technologijos universiteto 1920–1997*, sud. prof. habil. dr. Algirdas Matukonis, Kaunas, Technologija, 1997.
- R. BALTRUŠIS, *Profesorius Antanas Purėnas*, Kaunas, Technologija, 2008.
- R. LABANAUSKAS, VLIK'as 1943–1945 metais: nacių ir sovietų pinklėse, *XXI amžius*, 2006 01 11, nr. 3, p. 6–7.
- V. KLUMBYŠ, Generalinė repeticija: kultūrinė antinacinė rezistencija Lietuvoje, *Lietuvos istorijos studijos*, nr. 12, p. 49.
- 1941 07 10 Lietuvos Laikinosios vyriausybės švietimo ministro, einančio ministro pirmininko pareigas, J. Ambrazevičiaus įsakymo nr. 21 nuorašas, A. Purėno asmens byla, *KTU archyvas*, ap. 3P, b. 472, l. 100.
- 1941 08 01 VDU statutas, *LCVA*, f. 631, ap. 27, b. 42, l. 119–136.
- 1941 12 10 Statybos fakulteto tarybos posėdžio protokolai, *LCVA*, f. 631, ap. 12, b. 1292, l. 49; 1941 01 17 Statybos fakulteto tarybos posėdžio protokolai, *LCVA*, f. 631, ap. 12, b. 1292, l. 55–56.
- 1942 10 31 Žinios apie VDU pastatus, *LCVA*, f. 631, ap. 27, b. 2, l. 615.
- 1942 07 17 VDU Technologijos fakulteto 1941–1942 mokslo metų veikimo apžvalga, *LCVA*, f. 631, ap. 27, b. 42, l. 694.
- 1942 03 20 Vytauto Didžiojo universiteto Senato memorandumas prof. K. Stegmannui von Pritzwaldui, *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – VUB RS), f. 96–196, l. 28–31.
- 1942 07 03 doc. K. Baršausko pareiškimas, *KTU muziejaus fondai*.
- 1942 06 23 VDU rektoriaus raštas Kauno m. burmistrui, *LCVA*, f. 631, ap. 27, b. 42, l. 195.
- 1942 07 16 Statybos fakulteto 1941–1942 mokslo metų trumpa veikimo apyskaita, *LCVA*, f. 631, ap. 27, b. 42, l. 692.
- 1942 09 11 VDU rektoriaus ir dekanų „Pro memoria“ pirmajam generaliniam tarėjui, *LCVA*, f. 631, ap. 27, b. 42, l. 647.
- 1942 10 24 skelbimas nr. 73, *LCVA*, f. 631, ap. 27, b. 42, l. 622.
- 1944 03 23 vyr. patarėjo raštas Švietimo vadybos Kauno skyriui, *LCVA*, f. 631, ap. 27, b. 98, l. 48.
- 1943 02 05 VDU Senato posėdžio protokolai, *LCVA*, f. 631, ap. 27, b. 82, l. 384.
- 1944 03 15 VDU rektoriaus prof. J. Gravrogko raštas Švietimo vadybai, *LCVA*, f. 631, ap. 27, b. 98, l. 31.
- 1943 11 29 Statybos komisijos pirmininko prof. J. Čiurlio raštas VDU rektoriui, *LCVA*, f. 631, ap. 27, b. 99, l. 75.
- 1944 04 20 VDU rektoriaus prof. J. Gravrogko raštas generaliniam komisarui, *LCVA*, f. 631, ap. 27, b. 98, l. 92.

Audronė VEILENTIENĖ

VYTAUTAS MAGNUS UNIVERSITY
DURING THE NAZI OCCUPATION
AND ANTI-NAZI RESISTANCE

Summary

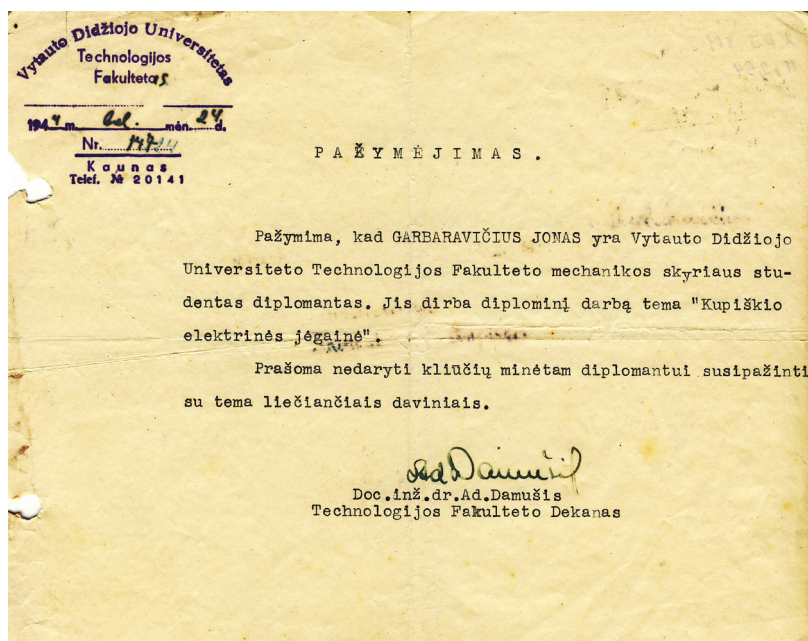
On July 3, 1941 the Provisional (Caretaker) Government, which had many university professors as its members, returned the name Vytautas Magnus to the University. All University managers appointed by the Soviet government were dismissed. The German occupation authorities also demanded the dismissal of Jewish professors and students of Jewish and Polish nationality. The Jewish teachers and students were immediately sent to the ghetto established in Vilijampolė. The Lithuanian intellectuals managed to rescue a lot of Jewish people including several teachers of Jewish origin.

On March 17, 1943 the German army occupied almost all buildings of the University and the studies were interrupted. The teaching process, however, went on, graduation diplomas were issued and the teachers were paid for their research works. Some professors organized the Higher Technical Department under the Adults' evening school and started medicine courses where the university first year curriculum was illegally delivered.

During the Nazi occupation, mass civil anti-Nazi resistance of different forms took place accompanied by the abundance of underground press and numerous anti-Nazi resistance organizations with the participation of the University students and staff. The aim was to re-establish independence of Lithuania. Due to the persistent underground actions, mobilization to the SS units pursued by the Nazi German administration failed. The occupational authorities felt a strong resistance led by the Lithuanian intellectuals; therefore, on March 16, 1943 the Germans detained 46 hostages, i.e. researchers, professors, priests, and activists of political organizations, and sent them to the Stutthof concentration camp. In summer 1944, with the impending return of the Soviet army, as many as a third of University staff and students headed for the West.

Keywords: Vytautas Magnus University, Nazi occupation, anti-Nazi resistance.

Priedas

VDU Technologijos fakulteto pažymėjimas, išduotas studentui diplomantui Jonui Garbaravičiui, pasirašytas dekanu doc. Adolfo Damušio, 1944 m. balandžio 24 d. (Originalas – KTU muziejaus fonduose).